

**You have downloaded a document from
RE-BUS
repository of the University of Silesia in Katowice**

Title: Problemy przeszłości językowej w edukacji polonistycznej w szkole (spojrzenie dydaktyka) : dyskusja panelowa, głos szósty

Author: Helena Synowiec

Citation style: Synowiec Helena. (2018). Problemy przeszłości językowej w edukacji polonistycznej w szkole (spojrzenie dydaktyka) : dyskusja panelowa, głos szósty. W: M. Pastuch, M. Siuciak, K. Wasińska, W. Wilczek (red.), „Historia języka w XXI wieku : stan i perspektywy”. (S. 673-677). Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego

Uznanie autorstwa - Na tych samych warunkach - Licencja ta pozwala na kopiowanie, zmienianie, rozprowadzanie, przedstawianie i wykonywanie utworu tak długo, jak tylko na utwory zależne będzie udzielana taka sama licencja.

UNIwersYTET ŚLĄSKI
W KATOWICACH

Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Helena Synowiec

Katedra Dydaktyki Języka i Literatury Polskiej. Wydział Filologiczny
Uniwersytet Śląski w Katowicach

Głos szósty...

Problemy przeszłości językowej w edukacji polonistycznej w szkole (spojrzenie dydaktyka)

Dziękuję organizatorom Kongresu Historyków Języka, że w programie przewidzieli miejsce i czas na refleksję, dotyczącą nauczania o dawnej polszczyźnie w szkole współczesnej, gdy powszechnie obserwuje się wśród młodzieży kryzys wiedzy historycznej i historycznojęzykowej. W swojej wypowiedzi, odwołując się do dotychczasowych publikacji, własnych spostrzeżeń i przemyśleń, poruszę kwestię celów wprowadzania uczniów w krąg zagadnień historycznojęzykowych, doboru treści kształcenia z tego zakresu i sposobów ich opracowania na lekcjach, z uwzględnieniem motywacji młodych ludzi do poznawania rozwoju języka.

Cele omawiania w szkole zagadnień historycznojęzykowych nakreślone wiele lat temu przez językoznawców i dydaktyków (m.in. SINIELNIKOFF, 1958; WESOŁOWSKA, 1977; DUBISZ, 1991; CYBULSKI, 1996) pozostają nadal aktualne, chociaż trudne do osiągnięcia w praktyce szkolnej – przede wszystkim z przyczyn instytucjonalnych (krótki, 3-letni etap nauki w liceum, zminimalizowanie treści kształcenia językowego na korzyść literacko-kulturowego i niewystarczające ich egzekwowanie). Dominuje cel pragmatyczny – wprowadzanie elementów wiedzy z gramatyki historycznej ma ułatwić uczniom rozumienie tekstów z epok minionych. Zadanie to spełniają zamieszczane w podręcznikach komentarze kulturowo-językowe i objaśnienia znaczeń wyrazów występujących w utworach staropolskich. Za równie ważny uznać trzeba cel poznawczy i związany z nim – formacyjny. W edukacji polonistycznej zmierza się bowiem

do kształtowania tożsamości osobowej, narodowej i kulturowej młodzieży, a podejmowanie problemów z zakresu historii języka temu celowi służy. Język przecież jest wytworem i dziedzictwem kultury oraz jej nośnikiem, spoiwem narodowym i wyznacznikiem tożsamości, przede wszystkim zaś – dobrem samym w sobie. Dlatego warto poznawać zarówno jego stan współczesny (budowę i mechanizmy działania, zasady posługiwania się nim), jak i jego dzieje. Analiza dawnych tekstów i ich tworzywa daje okazję do odkrywania utrwalonych w tychże tekstach śladów przeszłości kulturowej i uzmysławia, że w warstwie leksykalnej, frazeologicznej i gramatycznej odzwierciedla się obraz ówczesnej rzeczywistości pozajęzykowej. Przyglądając się tworzywu językowemu utworów, uczniowie zauważą, że różni się ono od współczesnego – że język jest zjawiskiem żywym i dynamicznym. Warto orientować młodzież w zmianach, które zaszły w rozwoju języka, ilustrować je przykładami i wyjaśniać, na czym te zmiany polegały. Będzie to ważne nie tylko dla zrozumienia tekstów z dawnych epok, ale również dla uświadomienia uczniom istoty wzorcowej normy współczesnej polszczyzny, która ma głębokie zakorzenienie w tradycji językowej (MARKOWSKI, 2005: 32–33), a ponadto – dla wykazania funkcji archaizacji w tekstach współczesnych. Chodzi o to, by młody użytkownik języka zdawał sobie sprawę z faktu, iż zarówno w odmianie ogólnopolskiej, jak i regionalnej (w pisowni, wymowie, morfonologii, słownictwie, frazeologizmach) pozostały ślady dawnych procesów językowych oraz że również w gwarach ludowych zakrzepły dawne zjawiska językowe.

Ucząc o rozwoju języka, nie można pominąć czynników, które miały wpływ na dokonujące się w nim zmiany, trzeba także zwrócić uwagę na to, że i współczesny język zmienia się pod wpływem różnych uwarunkowań oraz wskazać nasilające się w nim tendencje językowe, np. do nieodmieniania nazwisk, używania skrótów wyrazowych. Oczywiście, w szkole nie sposób omówić wszystkich zmian językowych, jakie dokonywały się w polszczyźnie na przestrzeni wieków. Pojawia się więc pytanie o kryterium doboru historycznojęzykowych treści nauczania. Przed tym pytaniem stają przede wszystkim autorzy podręczników, poloniści bowiem kierują się w praktyce szkolnej zwykle zaproponowanymi przez nich wyborami. Z przeglądu obowiązujących podręczników – atrakcyjnych pod względem graficznym i estetycznym (m.in. dobre jakościowo fotokopie niektórych zabytków językowych, reprodukcje malarskie korespondujące z treścią utworów literackich) – wynika, że są one mało zasobne w wiadomości historycznojęzykowe, przekazywane zresztą w zwięzłej, skondensowanej formie. Znajdujemy w nich informacje o kształtowaniu się języka polskiego, wybiórczo – o zabytkach polszczyzny, w niektórych podręcznikach jest mowa o archaizmach, w niektórych zamieszczono wykaz słowników staropolskich, ale pominięto słowniki etymologiczne. Na ogół proponuje się do analizy niewiele dawnych tekstów (*Bogurodzicę*, *Lament świętokrzyski*). Takie skromne uwzględnienie zagadnień z przeszłości językowej nie dziwi, gdyż

nauka o języku w *Podstawie programowej...* dla szkół ponadgimnazjalnych jest mocno „okrojona”. Jednak w związku z zapowiadaną przez Ministerstwo Edukacji Narodowej reformą oświaty (powrót do 4-letniego okresu nauki w liceum) warto zastanowić się ponownie nad doбором zagadnień, także z interesującej nas tu dziedziny. Sądzę, że korzystnie by było tak przemyśleć strukturę treści i ilustrujących je przykładów, by pozwalały „uchwycić” i zarysować ogólniejsze kierunki w ewolucji polszczyzny: do uproszczenia systemu językowego (np. redukcja elementów w systemie samogłoskowym), wyrazistości tego systemu i do ekspresji wyrażania. Wśród zmian językowych warto skupić uwagę na tych, które dotyczą słownictwa, np. wychodzenie z użycia niektórych wyrazów, uwarunkowane czynnikami społeczno-cywilizacyjnymi, zmiany i modyfikacje semantyczne (np. melioracja lub degradacja znaczenia), przesunięcia elementów wyrazowych w polu semantyczno-morfologicznym, wchodzenie w obieg nowych leksemów. Dla kształcenia świadomości językowej uczniów ważna będzie też wiedza o czynnikach wewnątrz- i zewnętrznojęzykowych w rozwoju polszczyzny.

We współczesnej szkole ponadgimnazjalnej nauczyciel nie jest w stanie omówić tak wielu wyszczególnionych tu zagadnień. Powodem jest słabe przygotowanie absolwentów gimnazjum w zakresie gramatyki. Dysponują oni zazwyczaj intuicyjną, nieugruntowaną wiedzą o współczesnym języku polskim – nie mają wystarczająco opanowanych terminów gramatycznych (np. utożsamiają głoskę z literą, końcówkę z formantem słowotwórczym) ani kompetencji systemowej, o czym świadczą m.in. błędy językowe i nieprecyzyjne sformułowania w ich wypracowaniach. Przeszkodę w omawianiu kwestii historycznojęzykowych stanowią też słabe kompetencje merytoryczne nauczycieli, a przecież podejmowaniu zagadnień z przeszłości językowej sprostać może jedynie dobrze przygotowany językoznawczo polonista – taki, który opanował rzetelną wiedzę z dziedziny gramatyki historycznej, historii języka i dialektologii, a przy tym odznacza się umiejętnościami dydaktycznymi. Potrafi on przystępnie objaśnić niełatwe problemy i – co więcej – zainteresować młodzież historią języka, zwłaszcza jeśli sam się nią pasjonuje. Możliwości budzenia zainteresowań przeszłością językowo-kulturową jest wiele. Na przykład można zachęcić uczniów do poszukiwań dawnych materiałów (tekstów) językowych: starych książek (modlitewników, kantyczek), też ręcznie zapisanych dokumentów i korespondencji w zbiorach rodzinnych. Jeśli istnieje możliwość, warto wybrać się z młodzieżą do biblioteki naukowej, by zaznajomić ją z archiwaliami w dziale zbiorów specjalnych. Kontakt z tego typu materiałami źródłowymi może wywołać w uczniach chęć zapoznania się nie tylko z ich szatą typograficzną, ale i tworzywem językowym. Można ponadto przybliżyć młodzieży warsztat pracy historyka języka i leksykografa, np. organizując z nimi spotkanie lub relacjonując informacje przekazane przez tych badaczy w publikowanych wywiadach. Przede wszystkim jednak zaciekawienie uczniów można rozbudzić, wysuwa-

jąc pytania-problemy językowe wymagające wspólnych dociekań nauczyciela i uczniów, typu: *Jakiego koloru było niebo za pierwszych Piastów? Czy w XVI wieku żyły rzewne lwy? Skąd się wzięła baba-jaga?* (MARKOWSKI, 1990: 183; 1996: 226). Postawa samego polonisty wobec języka – zgłębianie jego tajników, zdziwienie nad dawnymi formami i połączeniami wyrazowymi czy tzw. alogicznością języka, pobudzi młodzież do myślenia i poszukiwań słownikowych lub semantycznych. Inspirujące mogą się okazać pogadanki, felietony i eseje na tematy językowe (m.in. MIODEK, 1987: 115–122; 2000: 73–75; MARKOWSKI, 1990; 1996; PODRACKI, 1994; BRALCZYK, 2006; WIŚNIEWSKA, 2009; KUĆAŁA, 2002; DUBISZ, 1988; WIŚNIEWSKA, 2009). Dostarczają one pomysłów na sformułowanie tematów – zagadek językowych oraz materiału przykładowego, są wzorem klarowności objaśnień i precyzji językowej, „podpowiadają” uczącym, jak przystępnie rozmawiać z młodzieżą o trudnych problemach historyczno-językowych. W środowiskach dialektalnych (np. na Śląsku, Podhalu) funkcję motywacyjną spełnią odniesienia do rodzimej, znanej uczniom gwary – żywych w niej archaizmów i przystosowanych do gwarowego systemu zapożyczeń. Dzięki temu uda się umocnić w uczniach przekonanie o wartości dialektu, np. rozpatrując dawne znaczenia wyrazów, zachowane jeszcze w odmianie gwarowej, por.: *przerazić* ‘przeszyć na wylot’, *modry* ‘niebieski’, *zdradło*, *źradło* ‘lustro’. Ciekawym przedmiotem obserwacji są również nazwy miejscowe i osobowe, z utrwalonymi w nich cechami archaicznej wymowy i nierzadko śladami dawnej kultury materialnej lub duchowej. Jednak będące w społecznym obiegu tzw. etymologie ludowe toponimów trzeba koniecznie skonfrontować z etymologiami naukowymi. Uczniów można ponadto zmotywować do działania i refleksji historycznojęzykowych, proponując im gromadzenie materiału archaicznego, np. wypisywanie dawnych form gramatycznych z tekstów folkloru oraz ze zbiorów kołęd i pastorałek. Na tej podstawie można opracować tematy typu: *Obraz narodzin Boga w kołędach* (KRZYŻYK, 2010), *Jak niegdyś mówiono o radości. Próby odtwarzania obrazu dawnych obyczajów na podstawie analizy tekstów* (PAWŁOWSKA, 2005; BRALCZYK, 2006), które wzbudzą zainteresowanie młodzieży i zmotywują ją do pracy metodą projektu, jeśli zostanie ona odpowiednio ukierunkowana przez polonistę – cierpliwego doradcę i przewodnika. Korzystne z poznawczego i dydaktycznego punktu widzenia jest sprofilowanie analizy w stronę językowo-kulturową, np. jak ongiś wyrażano uczucia (na podstawie analizy *Listów żaków do panny* lub listów Jana III Sobieskiego do Marysieńki), dawne formy grzeczności językowej (na podstawie dialogów w XVII-wiecznych pamiętnikach), świat kultury rycerskiej we frazeologii i parremiologii (JĘDRZEJKO, 2002).

Bywa, że nauczyciele stawiają uczniów w roli twórców tekstów użytkowych, stylizowanych na dawną polszczyznę, np. zaproszeń, życzeń jubileuszowych; wykazują funkcję stylizacji archaicznej w tych tekstach i troszczą się o to, by nie było w nich anachronizmów. Takie działania są uzasadnione. Zdarzają się

jednak ćwiczenia typu: *Napisz w stylu Reja sprawozdanie ze szkolnej zabawy*. Rezultatem uczniowskiej twórczości są wówczas teksty hybrydalne. Trudno bowiem młodzieży znaleźć archaiczne środki językowe, adekwatne do wyrażenia realiów współczesnej rzeczywistości. Planując zatem działania dydaktyczne, poloniści powinni mieć na względzie nie tyle atrakcyjność tych działań, ile przede wszystkim wartości kształcące i poznawcze.

Ograniczenia czasowe nie pozwalają mi poruszyć innych jeszcze kwestii, takich jak międzyprzedmiotowe integrowanie zagadnień historycznojęzykowych, m.in. z nauczaniem historii Polski (jest to temat na osobne wystąpienie).

Literatura

- BRALCZYK J., 2006: *Polak potrafi. Przysłowia, hasła i inne polskie zdania*. Warszawa.
- CYBULSKI M., 1996: *Problematyka historycznojęzykowa w szkole średniej*. W: GALA S., red.: *Z dydaktyki języka ojczystego w szkole*. Łódź, s. 115–125.
- DUBISZ S., 1988: *Między dawnymi a nowymi laty. Eseje o języku*. Warszawa.
- DUBISZ S., red., 1991: *Nauka o języku. Wybrane zagadnienia*. Warszawa.
- JĘDRZEJKO E., 2002: *Obraz dawnej Polski językiem malowany. Uwagi o etymologii, frazeologii i paremiologii*. W: SYNOWIEC H., red.: *W kręgu zagadnień dydaktyki języka i literatury polskiej*. Katowice, s. 604–613.
- KRZYŻYK D., 2010: *Pieśni dla Dziecka i o Dziecku. Cud narodzin Boga w kołędach polskich (wybrane motywy)*. W: NIESPOREK-SZAMBURSKA B., WÓJCIK-DUDEK M., red.: *Dziecko – język – tekst*. Katowice, s. 280–292.
- KUCAŁA M., 2002: *Twoja mowa cię zdradza. Regionalizmy i dialektyzmy języka polskiego*. Wyd. 2, rozszerzone. Kraków.
- MARKOWSKI A., 1990: *500 zagadek o języku polskim*. Warszawa.
- MARKOWSKI A., 1999: *Polszczyzna znana i nieznana*. Wyd. 2, rozszerzone. Gdańsk.
- MARKOWSKI A., 2005: *Kultura języka polskiego. Teoria. Zagadnienia leksykalne*. Warszawa.
- MIODEK J., 1987: *Odpowiednie dać rzeczy słowo*. Wrocław, s. 115–122.
- MIODEK J., 2000: *Jaka jesteś, polszczyzno*. Wrocław, s. 73–75.
- PAWŁOWSKA R., 2005: *Szkolne teksty staropolskie jako źródło wiedzy o kulturze średniowiecza*. W: POMIRSKA J., LEWIŃSKA A., red.: *O porozumiewaniu językowym w nauce i szkole*. Gdańsk, s. 157–171.
- PODRACKI J., 1994: *Świat ludzi, rzeczy i słów. Pogadanki o języku i kulturze*. Warszawa.
- SINIELNIKOFF R., 1958: *Gramatyka historyczna na lekcjach języka polskiego w szkole średniej*. W: WIECZORKIEWICZ B., red.: *Wybór prac z metodyki nauczania języka polskiego*. Warszawa.
- WESOŁOWSKA D.N., 1997: *Nauka o języku polskim w szkole średniej*. Warszawa.
- WIŚNIEWSKA H., 2009: *Polszczyzna przez wieki*. Łódź.